

Struktúrák és folyamatok

Pászka Imre: *A fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék.* Belvedere, Szeged, 2006

Pászka Imre neve nem ismeretlen a vajdasági közönség számára. A kilencvenes évek végén több előadást tartott a Szakosított Akadémiai Stúdiomok keretében, Újvidéken, Szabadkán és Zentán is. Hovatovább arra is utalhatok, hogy a szerb tudományos nyilvánosság is regisztrálta beállítottságának fontosságát, különösképpen a Közép-Európával kapcsolatos látletelei tarthattak számot érdeklődésre. Hogy néhány írása szerb nyelven is megjelent, pontosan ezzel az érdeklődéssel magyarázható.

Most gyűjteményes kötetet adott ki a szerző, akit, ahogy az előszóban mondja, sokszor a „körülmények kényszere” terelt a tematikai sokszínűség irányába. Valóban, a felsorakozó témák inventóriumát vizsgálva, sokféle mutató érdeklődés rajzolódik ki. Ezenkívül a szerző témaválasztásai egyszerre kínáltak többfajta értelmezési ösvényt, hiszen lehetőséget jelentettek meg a társadalomtudományok csomópontjainak átgondolására, a modernitás önreflexiók gyakorlatának jellemzésére, de a kortárs diszkussziók tárgyalására is. Ugyanakkor a könyv tagoltságával, átgondolt szerkezetével, afféle retrospektív ívével erőteljes koncepcióról tanúskodik, amely egységessé teszi a szemléletmódot, igazolja a tanulmányok egybetömörítését. Pászka Imrét a dinamikus jegyeket magukban foglaló társadalmi struktúrák megismerhetősége foglalkoztatja, és ez olyan vonatkozás, amely vörös fonálként húzódik végig írásaiban. A struktúrák történetiségének, a létrejövő szerkezetek összefüggéseinek feltárására, a folyamatszerűség megragadására tett kísérletet írásaiban. A történeti-genetikus módszerrel kapcsolatos elkötelezettsége, a genezis módszertana iránti igény teszi sajátossá *A fordított folyamatok struktúrái* című könyv szerzőjének eljárásait. Hiszen e módszer teherbírását, társadalomtudományi kapacitásait mérlegeli szinte minden eszmefuttatásában, fogalomképzési gyakorlatában, lett légyen szó eszme- és tudástörténeti tanulmányokról, vagy az etnikai viszonyokat feltáró esszékről. A genezis magyarázza a plurális kontextusok forgatagát, a térmorfológiai dinamikát, a habitualizációs gyakorlatokat, a beágyazódási rutin-beállítottságokat, amelyeket a szerző megannyi esetben tetten ér.

Hadd essék most több szó az említett tagoltságról, a könyv tematikai irányultságáról. Nos, a kötet három nagy tömböt vonultat fel, és az első szer-

kezeti egység jellegzetesen a *Strukturális alakzatok* címet viseli. Ennek első állomása diszciplináris jellegű, a szerző az eszmetörténet és a tudásszociológia viszonylatát kutatja, áthaladva megannyi releváns állásfoglaláson, szociológiai beállítottságon. E tanulmány nem véletlenül került a kötet elejére, hiszen nyitó-jellegéhez nem fér kétség. A tanulmány tétje ugyanis az eszmék státusának meghatározása a strukturális társadalmi dinamika viszonylatrendszerében, valamint a tudásközvetített társadalmi gyakorlatok fényében. A szerzőt pontosan az a kérdés foglalkoztatta, amely mindig előtérbe került, amikor tudásszociológiai vizsgálódások szökkentek szárba: milyen viszonylat áll fenn a tudás és annak egzisztenciális alapja között? Voltak olyan irányulások, amelyek egyfajta determinisztikus szerkezetből hámozták ki a tudásdinamika módosulásait, azt állítván, hogy megragadható az a „társadalmi alap”, amely meghatározó erejű a tudásalakulás szempontjából. Ezzel szemben álltak azok (mint pl. Max Scheler), akik határozottan tagadták, hogy a tudásnak minden fajtáját egyenlő mértékben meghatározza annak társadalmi alapja. Mert a különböző tudásformák (a népnyelvtől a technológiai ismeretekig) nem egyenlő mértékben determináltak, ami annak alapján is felmérhető, hogy változatosságuk is különböző. Amennyiben tovább vizsgálódunk, úgy Mannheimot említhetnénk: okfejtései arra utalnak, hogy a tudás létalapjának leírásához megkerülhetetlen a legkülönbözőbb csoportalakulatok figyelembevétele (nemzedékek, foglalkozás- és státuscsoportok stb.). Pászka Imre a fenomenológiai szociológia fogalomkészletét hívja segítségül, az életvilág, habitus, habitualizáció fogalmaival ugyanis a) szabályvezérelt cselekvések többirányú hatásmechanizmusait, b) az eszmék társadalmilag közvetített receptivitását emeli homloktérbe. Miközben így jár el, messzemenően figyelembe veszi és továbbgondolja azokat a dimenziókat, amelyek különös jelentőségűek az újabb társadalomtudományi orientációk számára: az intézmények evolúciós jellege, az útfüggés, a komplex alkalmazkodás rendszere, a kollektív tanulás, valamint olyan aspektusok, amelyek határt szabnak az egyéni akaratnak. Nem kevésbé lényeges, hogy a társadalmon belül kifejtett, illetve a társadalmat befolyásoló cselekvések távolabbi következményei jórészt akaratlanok, kiszámíthatatlanok, vagy mindkettő. Amikor a társadalomtudós arra vállalkozik, hogy megragadja az eszmék elfogadásának praxisát, mindig tudnia kell, hogy az adott történelmi pillanat eseményeinek sokszínűsége nem pusztán egy egységes tartalom kifejeződése, hanem többfajta időgörbe sokasága, amelyek mindegyikét saját különös történelmük törvényszerűségei határozzák meg. A tudás multidimenzionalitása, a világösszefüggések hallatlan komplexitása, a cselekvéseink melléktermékeinek, előreláthatatlan hozadékainak sokszorozódása a világban való mozgás, az artikulált és strukturált egész-tapasztalat látásmódjainak lehetőségeivel szembesít bennünket.

Meglehet, néhány olvasó számára az első pillanatban meglepetést okozhat, hogy a könyv előkelő helyén az „ázsiaiság, félázsiaiság” kérdéskörének értelmezése szerepel (egyébiránt a szerző éppen az ázsiai termelési mód sajátos értelmezésével lépett be a társadalomtudomány terébe a nyolcvanas években, vagyis nem véletlen a szöveg választása). Hiszen ezen értelmezés úgymond egy régvolt kor kelléktárát idézi, amikor az „ázsiai termelési mód”, a „bürokratikus termelési mód” elemzése hol implicit, hol explicit kritikái felhangokat tartalmazott a fennálló, reál-szocialista rend legitimációs gyakorlatával szemben. A reál-szocializmus hatalmi rendje, redistribúciós mechanizmusai felelevenítették az ó-kínai hatalomszervezési módozatokat, felcitélték az állami-bürokrata értelmiség beállítottságrendszerét, innen a történeti párhuzam. Még ha a reál-szocialista gazdaság teret is engedett a piaci áru- és pénzviszonyoknak, ezeket mindig a redistribúció logikájának rendelte alá. Lényeges azonban, hogy e tanulmányt nem valamilyen (akár a múltra érvényes, tehát visszafelé mutató) aktualizáló jelentések szomszédságában kell olvasni, hanem mint egyfajta gazdaság-szociológiai esettanulmányt és alapvetést. Igaz, hogy e tanulmány él olyan fogalmakkal, amelyek kikoptak a főáramú társadalomtudományokból, ám nagyon is kapcsolatban áll a strukturális formák elemzésrendjével, a strukturális logika beállítottságával. Ugyanis ezen írás egy kiterjedt vitairat¹, amelynek centruma éppen az eszmék szerkezeti pozicionálása egy meghatározott, történetileg kibomlott, társadalmi formáció keretein belül. Mert a szerző arról ad hírt, hogy az „ázsiaiság” kapcsán megváltoztatásra szorul az „alap” és a „felépítmény” determinisztikus relációja, mert a „felépítmény” birtokolja az alap rangját, ami sokkal több, mint egy egyszerű elemzési akribia, azaz konverzió, voltaképpen egy másfajta strukturális logika kibontakoztatásának lehetősége. Amikor azt mondom, hogy egy változó szerkezeti összefüggésrendszer körvonalai rajzolódnak ki, akkor arra gondolok, hogy ezáltal másfajta determinációs szerkezetek formálódnak a gazdaság értelmezése kapcsán. Magyarán azt nyerek arra a jelenségre, hogy az eszmék applikációs gyakorlatát követő bürokrácia „önmagának oka”... Ezenkívül, vegyük észre azt az ellentmondást, amely itt sajátos történeti kontextusban jelenik meg, de a könyv mindegyik tanulmánya, *mutatis mutandis*, szembekerül vele: az alkalmasint zártsággal körülírt struktúra és a nyitottságot tanúsító történelmi processzualitás sokfajta formában megnyilvánuló ellentmondására célok. A társadalomtudós mindig a szerkezetek és a folyamatok egymásra vonatkozódását figyeli, perspektívája a szerkezet és a folyamatok koegzisztenciájának analízise kapcsán nyer formát.

---

¹ Voltaképpen a Tőkei Ferenc által fémjelzett elemzési irányultsággal való diszkusszióról van szó.

Az itt rögzített ellentmondás átvezet bennünket az első tömb harmadik írásához, amely példaszerűen villant fel eddig már említett vonatkozásokat. E harmadik írás ugyanis a nemzetközi hírű Gustival, valamint a román monografikus szociológiai iskolával foglalkozik. Nem annyira monografikus jellegű betétszövegek ezek, noha részletesek, és gondosan járnak körül fontos kérdéseket, hanem a már kibontott fonalakat szövök tovább. Az elemzés ugyanis a „sociologia cogitans”-ból indul ki, utalva Gusti beállítottságára, és a „sociologia militans”-hoz vezet el bennünket. Aligha lehet érteni ezt az ívet, ha nem vesszük ismételt figyelembe a struktúrák és a folyamatok relációinak ellentmondásait. Ugyanakkor, ezzel a tanulmánnyal egy geokulturális elmozdulás is végbemegy: a szerző gondolkodása először Kelet-Európa, majd Közép-Európa felé fordul. Hadd jelezzem, hogy ez a geokulturális érdeklődés a legmélyebb kapcsolatban áll a könyv címével, ugyanis a „fordított folyamatok struktúrái”-féle fordulat arra céloz, hogy a nyugat-európai folyamatok áterjedése, mimetikus elfogadása milyen sajátos következményeket eredményez Európa középső és keleti övezeteiben. Közép- és Kelet-Európa tragikus töréspontokkal övezett történelme tehát a modellkövetés és a modellalkotás szövevényes dinamikája, az utánzás és a nóvumalkotás dialektikája, a függésrend, a periferialitás-élmény és a kitörésvágy együttese.

Erre utal a könyv második tömbje is, amely egy konfrontatív jelzést, mármint a valóság és az utópia között kibomló feszültséget bátyázza körül. E tömbben először az ún. harmadikutas gondolatkörök felvázolását olvashatjuk², majd több tanulmány is a román szituációra vonatkozik. Kétségtelen, hogy Pászka Imre roppant otthonosan mozog a román modernizáció területén, és méltányolható tudással rendelkezik a román hivatáselit beállítottságairól, orientációiról. Esettanulmányai bizonyítják ezt a tudást, ezekben utánajárt a „fordított folyamatok” romániai variációinak (csupán megjegyzem, hogy e gondolatmenetek mérvadók lehetnek egy szerbiai eszmetörténeti vizsgálódás számára is, természetesen *mutatis mutandis*). Nem véletlen, hogy a szerző kontinuos módon foglalkozik román eszmetörténettel, azaz hosszabb ideje foglalkozik választott témájával, ezért e tanulmányok a folyamatos érdeklődés kiteljesedésének tekinthetők. Nyilván növekedett a tudásunk az utóbbi másfél évtizedben olyan kimagasló szerzőkkel kapcsolatban, mint Cioran vagy Eliade, ám az itt tapasztalható társadalomtudományi kontextualizálás eligazító erejű, támpontokat kínál.

Ez a tömb még kétfajta adalékot tartalmaz, pontosabban még kétfajta távlatot nyit meg. Először is e tömb fontos adalék a kelet-európai értelmi-

---

² Talán érdemes megemlíteni, hogy ebbe a szövegbe is beépül egy vitaszerű értelmezés, Pászka Imre itt Szelényi Iván idevágó gondolataival kapcsolatban fejt ki bíráló megjegyzéseket.

ségszociológiához. Hiszen tudjuk, hogy Kelet-Európában a XIX. század utolsó harmadában már megjelenik a társadalmi-kulturális élet erőterében a nyugati értelemben vett professzionális értelmiség is, noha számban szűkös, egzisztenciájában bizonytalan. Az értelmiség bármely pillanatban értelmiségi proletárrá válhat, megélhetése bizonytalan, és a polgárságnak az a rétege, amely a kultúráért fizetni is hajlandó, bizony igen vékony. Nem beszélve arról, hogy a professzionális értelmiség társadalmi bázisa csekély, hiányzik a parasztságból kiemelkedő polgárság. Pászka Imre okfejtéseiben ezen értelmiségi nemzedékek ideológiai válságait, radikális válaszkeresési praxisát követhetjük. Láthatjuk a kimagasló tehetséggel megáldott értelmiségiket, akik robusztus kulturális teljesítményt hoznak létre, a politika szférájában pedig a szélsőjobboldalra (vagy a szélsőbalra) sodródnak, egyszóval létbizonytalanságukat politikai radikalizmussal csillapítják. Láthatjuk ezeket a rétegeket, amelyek ideológiai vonatkozásokban különféle, sokszor ellentétes hívásoknak tesznek eleget. A másik fontos adalék, amelyről szólhatok e tömb kapcsán, ezen értelmiségi rétegek cselekvési terével kapcsolatos, egyfajta cselekvésszociológiai láttelelet képez. Milyen cselekvési potenciálokkal rendelkezhetett ez az értelmiségi szárny, amely genetikus-történeti helyzetével már nem tudott megbékülni, és akár alkotó professzionális értelmiségiként, akár forradalmárként új tartalmat kívánt adni az értelmiség szerepének?

Fontos, hogy a szerző nem toronymagassból beszél, azaz nem utasítja vissza a hisztériákat, lázalmokat, militáns jelzésekkel tűzdelt eszmei programokat, kétségbeesésből fakadó projektumokat, mint holmi agyrémekeket, nevetséges fantazmagóriákat, hanem a fenomenológiájukra összpontosít, kontextualizálja őket. A társadalmelemző inkább laterális pozíciót foglal el tárgyával szemben, jellegzetes az a mód, ahogy az „abszolútumba vetett hit” hétköznapijait elemzi, mármint ahogy végigkíséri a nyugat-európai egyetemeken tanult és utószocializálódott kelet-európai elitek visszatéréssel kapcsolatos csalódástapasztalatait. Ezek a tapasztalatok nem csupán Románia felé utalhatnak bennünket, mert másutt is tetten érhetőek Közép- és Kelet-Európában, de el kell ismernünk, hogy a romániai vonatkozások taglalása többszörösen indokolt, mert a romániai „hivatáselitek” erőteljes önreflexivitás és cizellált gondolkodásmód keretén belül formálták meg a modernizációval kapcsolatos látteleleteiket. Nem kevésbé lényeges, hogy miközben román dimenziók állnak elébünk, folytonosan ott vannak a komparatív távlatok is, amelyek elengedhetetlenül fontosak a szerző számára.

Ezen második tömb egy könyvismertetővel (Hankiss Elemér: *Az emberi kaland. Egy civilizációelmélet vázlatja*) zárul, amely arra hivatott, hogy ugyan másfajta értelmezési kontextusban, de ismételten demonstrálja a szerző beállítottságát. Pászka Imre ugyanis a civilizáció folyamatszerű értelmezése mellett tör lándzsát, amelyet olyan jelentékeny társadalomértelmezők arti-

kuláltak, mint Weber, Elias, vagy az Annales-iskola képviselői. Ez a civilizáció-modell evolúciós jelentéseket foglal magában, és nem az ugrásszerű, diszkontinuus változásokat tolja előtérbe. Mindenesetre, annak ellenére, hogy ez a könyv legrövidebb írása, mégis fontossá teszi fókuszált érvelésmódja, mint-hogy belátást enged a szerző gondolkodásának fősodrába.

A harmadik tömb a tér szemantikájával foglalkozik, itt a tekintet nyugat felé siklik. Két tanulmány Közép-Európát tárgyalja, további két írás pedig az európai térszervezést és az európai etnikai viszonyokat teszi tárgyává. Amennyiben a kortárs társadalomtudományi érdeklődést regisztráljuk, úgy szembevetődik, hogy szaporodnak a térértelmezések, azaz megnőtt az érdeklődés a tér társadalmi strukturálódása kapcsán. A földrajzi távlat, amelyet egyébiránt nem lehet elszakítani a történelmi elemzéstől, az említett történelmi töréspont következményeinek mérlegelése meghatározott regionális változások vonzatában.

A Közép-Európával foglalkozó írások is emlékeket idéznek, ott volt a nyolcvanas évek végén szárba szökkenő vitasorozat, amely Európa „közepének” jelentéséről értelmezte. Azóta a diszkusszió alábbhagyott, nem kevés olyan szerzőt jegyezhetek, aki irrelevánsnak minősíti a kérdést, arra utalva, hogy az európai egységesülés, még inkább a gazdasági egyneműsödés okán Európa „közepe” veszített súlyából, legfeljebb csak antikvárius érdeklődés tanúsítható iránta. Pászka Imrét nem annyira polemológiai szempontok vezérelték (amelyek mégiscsak meghatározónak bizonyultak az említett vita résztvevőinek esetében), morfológiai beállítottsága messze túlmutat a pillanatnyi érdeklődésen, ezen esettanulmányaiban ott vannak azok a szempontok, amelyeket már korábban szóba hoztam, a történeti-genetikai elkötelezettség, a civilizáció folyamatszerű és evolúciós ábrázolása. Történeti kutatásaival először is kontextualizálja Közép-Európa „feltalálását”, majd úgy szövö a szálakat, hogy a kortárs viszonylatokig vezet bennünket. Meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai földrajzba való belemerülés többszörösen célszerű annak, aki Közép-Európa morfológiáját kutatja. Hiszen éppen a politikai földrajz enged belátást a közép-európai gondolat függőségi rendszerébe, dinamikájának modalitásaiba, a politikai földrajz segítségével gyűjthetünk támpontokat, amelyek segítségével bírálat alá vonjuk a „megtalálhatatlan Közép-Európa” állítására építő megfontolásokat. Fontos meglátni, hogy Közép-Európa területén két geopolitikai tengely húzódik. Az egyik kapcsolatot teremt Nyugat- és Kelet-Európa között, a párizsi medencéből indul ki, áthalad a német és a lengyel síkságon, és az Urálig folytatódik. A második geostratégiai tengely az európai kontinens déli részén húzódik, a Duna-medencén és a Balkánon át a tengersizorsók révén kapcsolatot teremt a Közel-Kelettel. Ennek a tengelynek központi területe a Kárpát-medence. Ezek az okfejtések teszik lehetővé majd a közép-európai gondolat helyzet-

függésének, a geopolitikai erőter dinamikájához való alkalmazkodásnak az elemzését. Egyszóval, a szerző úgy lépett bele a Közép-Európáról folyó vitába, hogy a politikai földrajz útmutatásait követve sajátos szempontokat juttatott érvényre, ezek a geoökonómia és a geokultúra metszéspontjain jöttek létre. Mindenesetre, e tanulmányok segítségével alkalom nyílik a Közép-Európa-vita újragondolására, hovatovább újraírására.

Régiókról sok szó esik manapság, az európai intézményrendszer pillantása is a régiókra szegeződik, s e pillantás mögött hosszú tradíció áll, az európai régiók hagyománya. Mindenütt súlyos nyomatékkal esnek latba a régiók, és vonatkozásukban felidézhető a modernizáció térnyerésének szinte egész problematikuma. Példának okáért ott van a nemzetállam és a régiók konfliktusokkal terhes politikai, gazdasági, kulturális viszonylatrendszere. Minden nemzetállam megszületésénél ott bábáskodik az erőszak, ezért a nemzeti határok megerősítése ejtett sebekről hírt adó varratokat mutat. Nincs térszerkezeti elemzés hatalmi konstelláció szemügyrevétele nélkül, innen azon látószög erősítése, amellyel a hatalmi vonatkozásokat lehet figyelembe venni.

Lényeges, hogy a szerző nem egy esetben jelzi, hogy létezik analógia a közép-európai gondolat és az Európai Unió egység-gondolata kapcsán, hiszen mindkét esetben helyzetfüggésről adhatunk hírt. Utóbbi esetben ezért beszélhetünk európai régió-tudatról. Éppen az európai emlékezet tárja elénk, miközben az európaiak szétrajzoltak a világterekben, egymásba fonódó szálakat hoztak létre. Hogy az „Európa” névhez kapcsolható azonosság komplexitása nem egyszerűsíthető pusztá kijelölésekkel, abból következik, hogy az itt felbukkanó jelentések mindig csomózó-, sohasem oldozó-fajták. Ama „szellemi alakzat” (hogy Husserl híres jelzését idézzem), nem az egyértelműségbe bezáruló irányulásban mutatkozik meg. Az európaiakat újra és újra megkísérti, hogy önmagukat kimerevített kettősségek segítségével pillantsák meg, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy „Európában”, Európa kapcsán politikai, kulturális, gazdasági feszültségek sűrűsödnek össze. Minden önértelmezésbe beépülnek az átmenetiség, az eldöntetlenség nyomai, ami lehetetlenné teszi, hogy az európai önvonatkozásban valamilyen célirányos kitöltődést pillantsunk meg. Amennyiben azt állítjuk, hogy az európai önelbeszélésekbe mindig belejátszik a külső határok viszonylagosága, az abszolút határvonalak meggrajzolásának lehetetlensége, úgy semmi sem hamisabb, mint azt fontolgatni, hogy ma, az intézményesedés formáival „Európa” nyugvópontonra érkezett.

Hogy Európát nem lehet zárvánnyá, átmenetek nélküli azonossággá merevíteni, az, ha úgy tetszik, belülről is megerősíthető. Hiszen a belső határteremtés nehézségei feltűnnek már akkor is, ha példának okáért, eredetkutató beállítottság okán a latin és a görög színezetű keresztény hagyományozódás szövevényeit firtatjuk. Mert az eredet pluralizálódása áll elénk. De ha az

elmúlt századra vetjük a tekintetünket, másképpen, és mégis hasonlóan az önelkülönöződés nehézségeit tapasztaljuk. Mert hogyan, példának okáért, beírni a Balkánt az európai jelentéstérbe, az „*európai*” Európa szemantikai mezejébe?

Jellegzetes, hogy a kötet utolsó tanulmánya az Európai Unióban tetten érhető etnikai viszonyokkal foglalkozik. Mert ugyan e tanulmányt afféle népszerűsítő szándék hozta létre, de távol áll minden leegyszerűsítő állásfoglalástól, az európaiság reduktív értelmezéseitől, amelynek ideológiai foszlányait nemegyszer tapasztalhatjuk. A tanulmány az etnikai viszonyok nyugat-európai megoldásait lajstromozza, autonómiaformákat dokumentál. Kritikai alapbeállítottsága egyértelmű, bíráló jellegű meggondolásoknak szolgáltat kiindulópontot. Hadd idézzem a szöveg azon részét, amely tanúsítja a szerző szándékát: „...amikor térségünkben a nemzetiségi autonómiák kérdése az érintettek részéről szóba kerül, ne adj Isten, írásos formát is ölt, akkor az immár automatizmussá vált válasz mindig az, hogy az nem »európai« megoldás. Nos, azt akartuk dokumentálni, hogy a nyugati részek alkotmányos monarchiáiban [...] némely köztársaságában [...] a történelmi, tősgyökeres nemzetiségek igenis széles autonómiával bírnak. Ha ez így van, akkor az a kérdés, hogy a keleti végeken szlogenné vált »európai« terminus mögé bújó elitek és holdudvaraik vég nélkül folytathatják-e most már globalizmussal-európaisággal álcázott kicsinyes cselszövéseiket” (11. o).

Pászka Imre utolsó tanulmányai, jellegzetes módon, kérdésekkel zárulnak. A tanulmányíró felelőssége, hogy a kérdések kibontakozását előkészítse, megalapozza. Nos, az utolsó írások pontosan ezt a célt szolgálják, fényt derítenek azokra a folyamatokra, amelyek még mindig bizonytalanságokkal terhelték.